

УДК 341.322.5

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-11\(25\)-153-163](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-11(25)-153-163)

Павлова Тетяна Олександрівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права, кримінального процесу та криміналістики, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, тел.: (050) 978-43-60, <https://orcid.org/0000-0002-2558-823X>

ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ: НАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню злочинів проти довкілля та воєнних злочинів проти довкілля за національним кримінальним законодавством та міжнародно-правовими документами.

З аналізу визначено, що захист довкілля – це завдання, яке стоїть перед кожною державою окремо, та усім світом, оскільки наслідки, що настають у разі вчинення злочинів проти довкілля, можуть бути за своїми масштабами небезпечними для усього людства.

У статті розглянуто норми Кримінального кодексу України щодо особливостей загальнокримінальних правопорушень проти довкілля та екоциду як злочину проти довкілля; положення міжнародно-правових актів щодо визначення та проблем, які пов'язані із відсутністю законодавчого визначення такого злочину як екоцид.

Воєнні злочини проти довкілля – це дії, вчинені під час збройних конфліктів, які призводять до серйозної, довготривалої та масштабної шкоди довкіллю. Ці дії вважаються порушенням міжнародного гуманітарного права, яке регулює поведінку сторін, що беруть участь у збройних конфліктах, включаючи збройні сили та недержавні збройні формування. Воєнні злочини проти довкілля можуть набувати різних форм, і вони заборонені з метою мінімізації впливу збройних конфліктів на довкілля та захисту цивільного населення й екосистем.

Пропонується закріпити у Кримінальному кодексі України окремий розділ, присвячений воєнним злочинам; надати визначення воєнного злочину; диференціювати кримінальну відповідальність за порушення законів та звичаїв війни шляхом виокремлення в окремі частини статті злочинів проти об'єктів, що потребують спеціальної (посиленої) охорони (одним з таких об'єктів пропонується визнати довкілля); підвищити ефективність виявлення, розслідування, кримінального переслідування та судового розгляду злочинів

проти довкілля; включити екоцид як злочин проти довкілля до статті 5 Римського статуту Міжнародного кримінального суду; визначити ознаки екоциду у статті 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду та посилити міжнародні санкції та покарання з урахуванням характеру та тяжкості завданої шкоди.

Ключові слова: воєнний злочин, довкілля, воєнні злочини проти довкілля, законодавство про охорону довкілля, захист прав людини, екологічні права, міжнародні стандарти, склад злочину, об'єкт злочину, об'єктивна сторона злочину, суб'єкт злочину, комбатант, суб'єктивна сторона злочину, Римський статут Міжнародного кримінального суду.

Pavlova Tetiana Oleksandrivna Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics, Odesa I. I. Mechnikov National University, Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odesa I. I. Mechnikov National University, Frantsuzskiy Boule, 24/26, Odesa, tel.: (050) 978-43-60, <https://orcid.org/0000-0002-2558-823X>

WAR CRIMES AGAINST THE ENVIRONMENT AS AN OBJECT OF STUDY: NATIONAL AND INTERNATIONAL STANDARDS

Abstract. The article is devoted to the crimes against the environment and war crimes against the environment under national criminal law and international legal instruments.

From the analysis it is determined that protecting the environment is a challenge facing each state individually and the entire world, as the consequences of environmental crimes can be dangerous for the entire humanity.

The article considers the norms of the Criminal Code of Ukraine regarding the specifics of general criminal offenses against the environment and ecocide as a crime against the environment; the norms of international legal acts on the definition and problems associated with the lack of a legislative definition of such a crime as ecocide.

War crimes against the environment refer to acts committed during armed conflicts that result in severe, lasting and widespread harm to the natural environment. These acts are considered violations of international humanitarian law, which governs the conduct of parties involved in armed conflicts, including armed forces and non-state armed groups. War crimes against the environment can take various forms, and they are prohibited to minimize the environmental impact of armed conflicts and protect civilian populations and ecosystems.

The proposal is to enshrine in the Criminal Code of Ukraine a separate section dedicated to war crimes, provide a definition of a war crime, differentiate criminal

liability for violations of the laws and customs of war by isolating in separate sections of the article offenses against objects requiring special (enhanced) protection (one of such objects proposed to be recognized as environmental damage); enhance the effectiveness of detection, investigation, prosecution, and judicial review of crimes against the environment; incorporate ecocide as a crime against the environment into Article 5 of the Rome Statute of the International Criminal Court; and define the elements of ecocide in Article 8 of the Rome Statute of the International Criminal Court and strengthen international sanctions and penalties to reflect the nature and severity of the damage caused.

Keywords: war crime, environment, war crimes against the environment, environmental protection legislation, human rights protection, environmental rights, international standards, corpus delicti, object of crime, objective side of crime, subject of crime, combatant, subjective side of crime, Rome Statute of the International Criminal Court.

Постановка проблеми. Довкілля – «це оточення, в якому функціонує об'єкт (повітря, вода, земля, флора, фауна тощо). У буквальному розумінні цей термін означає все, що оточує людину, а тому може інтерпретуватися як простір та об'єкти навколишнього середовища (природного навколишнього середовища, соціального навколишнього середовища, виробничого навколишнього середовища, антропогенного середовища, космічного навколишнього середовища тощо). Отже, поняття «довкілля» є ширшим за своїм змістом, ніж «навколишнє природне середовище» [1].

Захист довкілля – це завдання, яке стоїть перед кожною державою окремо, та усім світом, оскільки наслідки, що настають у разі вчинення злочинів проти довкілля, можуть бути за своїми масштабами небезпечними для усього людства. Особливої уваги та правового значення набуває вчинення вказаної категорії злочинів в умовах міжнародного збройного конфлікту. Починаючи з лютого 2014 року РФ вчинює воєнні злочини проти України, з 24 лютого 2023 року відбулося повномасштабне вторгнення в Україну. Станом на 22.09.2023 р. SaveEcoBot зареєстровано 618 воєнних злочинів проти довкілля [2]. Після повномасштабного вторгнення, Верховною Радою України була прийнята ціла низка законів щодо змін до чинного Кримінального кодексу України (далі – КК України), також розпочався новий вектор розвитку національного кримінального судочинства із застосуванням одночасно національних статей – 438, 441 КК України – конкретних положень «права Гааги» (норми, які забороняють або обмежують застосування конкретних методів та засобів ведення війни) та «права Женеви» (норми, які стосуються захисту жертв збройних конфліктів, зокрема, поранених, військовополонених, цивільного населення). Злочин проти довкілля є найменш чисельними серед

кримінальних проваджень, що розглядаються судами як на національному, так і на міжнародному рівнях. На сьогодні немає судових рішень у практиці Міжнародного кримінального суду та кримінальних трибуналів, які б стосувалися відшкодування шкоди за воєнні злочини проти довкілля. Тому очевидною є необхідність подальших розробок та удосконалення як національного, так і міжнародного законодавства, яке стосується поставленої проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблемних питань кримінальної відповідальності за воєнні злочини займалися вчені С.С. Андрейченко, В.А. Базов, А. А. Вознюк, В.М. Боровенко, А.О. Драгоненко, Н.В. Дрьоміна, І. В. Жук, С.О. Загороднюк, Н.А. Зелінська, А.В. Картавцев, І.О. Колотуха, М.П. Куцевич, С.П. Кучевська, Ю.К. Кучеренко, А.А. Маєвська, В.О. Миронова, А.А. Музика, В.О. Навроцький, О.Р. Наден, В.П. Пилипенко, В.П. Попович, П.І. Репешко, В.М. Репецький, Є.Л. Стрельцов, М.І. Хавронюк та інші вчені.

При цьому слід звернути увагу, що дослідження воєнних злочинів проти довкілля не були пріоритетним напрямом у вітчизняному науковому середовищі. Вказана проблема була розглянута у контексті проблем правозастосування національних та міжнародних норм, практикуючими юристами, а саме В. Бак, Г. Гайова, О. Шафранова та іншими практиками, які виникли у зв'язку із вчиненням після 24.02.2022 р. на території України великої кількості особливо тяжких воєнних злочинів, у тому числі злочинів проти довкілля. Кількість та характер злочинів, вчинених у природному середовищі України, у зв'язку із повномасштабним вторгненням РФ на територію України, свідчить про необхідність вирішення основних проблем, пов'язаних із удосконаленням як національного, так і міжнародного законодавства у вказаній сфері.

Метою статті є дослідити кримінальні правопорушення проти довкілля, воєнні злочини проти довкілля в контексті національних та міжнародних стандартів.

Виклад основного матеріалу. Охорона та захист довкілля відбувається як на національному, так і міжнародному рівнях. Згідно з ч. 1 ст. 50 Конституції України, «Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди» [3]. Праву кожної людини на безпечне для життя та здоров'я довкілля кореспондує обов'язок всіх інших осіб утримуватись від негативного впливу на нього. Порушення вказаного права тягне за собою певний вид юридичної відповідальності. Найнебезпечніші посягання на довкілля визнаються кримінальними правопорушеннями. Так, ч. 1 ст. 1 КК України закріплює довкілля у якості самостійного об'єкта кримінально-правової охорони [4]. Довкілля не має

кордонів. Тому кримінальні правопорушення проти довкілля мають транскордонний вплив, оскільки шкода, яка заподіюється довкіллю на території однієї країни, буде мати шкідливий вплив на екосистему всієї планети.

У національному кримінальному законодавстві кримінальні правопорушення проти довкілля закріплені в VIII розділі Особливої частини – ст.ст. 236–254 КК України. Кримінальні правопорушення, передбачені вказаними статтями Кримінального кодексу з використанням бланкетних диспозицій, які є специфічним прийомом законодавчої техніки, який дозволяє уникнути повторення однакового тексту в різних нормативно-правових актах і сприяє уніфікації законодавства в умовах складності та різноманітності регулювання суспільних відносин у сфері охорони довкілля. Такий підхід заснований на системному підході до права та сприяє його стабільності, гнучкості та компактності, що важливо для ефективного функціонування правової системи. Вказані кримінальні правопорушення проти довкілля є загальнокримінальними та не вважаються воєнними злочинами.

Слід погодитися з О.О. Дудоровим, який вважає, що «бланкетний спосіб викладення диспозицій у статтях Особливої частини КК має і свої недоліки, породжує проблеми як теоретичного (концептуального), так і прикладного характеру. Одна з таких проблем, яка безпосередньо стосується кримінально-правового забезпечення прав та свобод людини і громадянина, полягає у виборі того чи іншого варіанту кваліфікації правопорушення за неузгодженості між заборонними нормами КК і положеннями регулятивного законодавства, які конкретизують названі або частково описані в КК ознаки складів злочинів» [5, с. 317].

У XX Розділі Особливої частини КК України міститься склад «Екоцид» – ст. 441 як злочин проти безпеки довкілля як середовища проживання людини. Наявність такого злочину є важливою правовою гарантією безпеки довкілля та людства в цілому, хоча бланкетний характер диспозиції та недосконалість юридичної конструкції самого складу, призводить до складнощів щодо встановлення наслідків у вигляді екологічної катастрофи, оскільки вказаний термін є оціночним. Аналізуючи вказані склади кримінальних правопорушень слід зазначити, що термін «злочини проти довкілля» є ширшим за термін «екоцид», важливими ознаками останнього є посягання на безпеку людства через його масовий характер – «Масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу, які караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років» [4]. Вчинення екоциду під час збройного конфлікту (міжнародного та неміжнародного характеру) слід розглядати як воєнний злочин проти довкілля.

У науці міжнародного кримінального права виділяють наступні ознаки воєнних злочинів: «1) об'єктом посягання воєнних злочинів є особи, що знаходяться під захистом міжнародного гуманітарного права; 2) дії, що складають об'єктивну сторону воєнних злочинів, вчиняються під час збройного конфлікту і є пов'язаними з ним; 3) вчинення дій, що вважаються серйозними порушеннями норм міжнародного гуманітарного права; 4) злочинні дії, як правило, вчиняються комбатантами або особами, які можуть віддавати їм накази; 5) вказана категорія злочинів вчинюється умисно або із грубої необережності» [6].

На сьогодні в Особливій частині Кримінальному кодексі України відсутній розділ, присвячений воєнним злочинам, що ускладнює їх розуміння та застосування в умовах збройного конфлікту. Об'єктом воєнних злочинів є встановлений основними принципами міжнародного права та міжнародним гуманітарним правом порядок ведення збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного (внутрішнього) характеру. Воєнні злочини мають подвійну правову природу, яка проявляється у порушенні правил ведення збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного (внутрішнього) характеру та направлені проти інтересів осіб, що безпосередньо приймають участь у цих конфліктах, а з іншої сторони, порушенні норм міжнародного гуманітарного права, яке покликане захищати права та інтереси осіб, що безпосередньо участі в збройних конфліктах не беруть. Саме через це воєнні злочини характеризуються підвищеною суспільною небезпекою, особливістю та складністю юрисдикції, порушуючи не тільки норми міжнародного гуманітарного права, а й принципи міжнародного права. Воєнними, на нашу думку, слід вважати злочини, які вчинюються під час збройного конфлікту, а саме: ст. 437 КК України «Планування підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни»; ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни» тощо. Пропонуємо закріпити у Кримінальному кодексі України окремий розділ, присвячений воєнним злочинам, надати визначення воєнного злочину, диференціювати кримінальну відповідальність за порушення законів та звичаїв війни шляхом виокремлення в окремі частини статті злочинів проти об'єктів, що потребують спеціальної (посиленої) охорони (одним з таких об'єктів пропонується визнати довкілля).

Необхідність охорони довкілля та заборона використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть такої шкоди довкіллю, на міжнародному рівні була визнана після застосування у військових цілях гербіцидів під час воєнних дій у В'єтнамі. Термін «екоцид» було введено у національне кримінальне законодавство різни держав та походить від грец. Οικος – будинок і лат. Caedo – вбиваю, після чого на міжнародному рівні було прийнято низку міжнародно-правових договорів,

які намагалися вирішити дану проблему, але у міжнародних документах досі відсутній склад екоциду.

Починаючи з 24.02.2022 р. РФ завдає серйозної шкоди природньому середовищу України, вчиняючи різні злочини, в тому числі і воєнні злочини проти довкілля, а саме обстріл нафтобаз, підлив газопроводів, захоплення Чорнобильської та Запорізької АЕС, підлив дамби Каховської ГЕС тощо. Відповідно до статистики SaveEcoBot станом на червень 2023 року найбільше повідомлень про екозлочини надходило з Київської, Дніпропетровської, Харківської, Запорізької областей [2].

На міжнародному рівні останнім часом висловлюється суттєве занепокоєння щодо збільшення кількості злочинів проти довкілля. Так, у звіті Європейського Парламенту та Ради щодо заміни Директиви про захист довкілля за допомогою кримінального права 2008/99/ЄС вказано, що «За кілька десятиліть екологічна злочинність стала четвертим за величиною кримінальним сектором у світі, зростаючи в два-три рази швидше, ніж світова економіка і зараз є такою ж прибутковою, як і торгівля наркотиками. Такі злочини становлять загрозу довкіллю і тому вимагають пропорційної, адекватної та ефективної відповіді, що вимагає ефективного транскордонного співробітництва» [7].

Відповідно до ст. 55 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977 р. «при веденні воєнних дій має бути виявлена турбота про захист довкілля від широкої, довготривалої і серйозної шкоди. Такий захист включає заборону використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть такої шкоди природному середовищу й тим самим завдадуть шкоди здоров'ю або виживанню населення» [8]. Також одним із ключових документів у сфері захисту природного середовища є Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 18.05.1977 р., яка забороняє учасникам військове або будь-яке інше вороже використання засобів впливу на довкілля шляхом навмисного управління природними процесами для зміни динаміки, складу і структури Землі, включаючи її біосферу, кріосферу, літосферу, гідросферу, атмосферу, космічний простір. Конвенція забороняє погодну війну, тобто використання методів зміни погоди з метою заподіяння шкоди або руйнування тощо.

Стаття 5 Римського статуту Міжнародного кримінального суду (далі – РС МКС) закріплює злочини, які підпадають під юрисдикцію Суду: а) злочини геноциду; б) злочини проти людяності; с) військові злочини; д) злочини агресії.

Міжнародні воєнні злочини проти довкілля закріплені у п. b. iv ч. 2 ст. 8 РС МКС, а саме «... умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий

напад призведе до... масштабної, довготривалої та серйозної шкоди довкіллю, яка буде явно надмірною в порівнянні з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою» [9]. Слід зазначити, що вказана норма РС МКС здійснює правове регулювання заподіяння масштабної, довготривалої та серйозної шкоди довкіллю, яке відбувається саме під час збройних конфліктів та потребує свого удосконалення.

Наступним важливим міжнародно-правовим документом у розглянутій сфері є Директива 2008/99/ЄС від 19.11.2008 р. щодо захисту довкілля за допомогою кримінального права, в якій визначається перелік кримінально протиправних дій проти довкілля та вказано на необхідність закріплення у національному кримінальному законодавстві ефективних, пропорційних та стримуючих покарань [10].

У березні 2023 року Європейський парламент та Рада знов визнали необхідність удосконалення злочинів проти довкілля, які визначені у Директиві 2008/99/ЄС. На сьогодні, попри масове заподіяння шкоди довкіллю, яка часто призводить до екологічних катастроф, на міжнародному рівні та в кримінальному законодавстві ряду європейських країн, відсутній склад екоциду, тому було взято курс на формування складу екоциду, якій планується передбачити у статті 8 РС МКС та закріпити у кримінальному законодавстві європейських країн, які є членами ЄС та не мають цього складу у національному кримінальному законодавстві.

Пропонуємо статтю 8 РС МКС доповнити нормою наступного змісту:

1. Екоцид означає суспільно небезпечну, протиправну поведінку, яка вчинена із усвідомленням того (або можливістю очікування), що є значна ймовірність серйозної і/або широкомасштабної, або довгострокової шкоди довкіллю, спричинених цими діями.

2. Для цілей п.1:

а. «Суспільна небезпека» означає, що певні дії заподіюють шкоду (збитки) або створюють загрозу такого заподіяння;

б. «Протиправність» закріплення певних суспільно небезпечних дій у якості злочинних у РС МКС та інших міжнародно-правових актах;

с. «Серйозна» означає шкоду, яка полягає в дуже серйозних негативних змінах, перериванню чи пошкодженню будь-якого елемента довкілля, включаючи важкі впливи на життя людей чи природні, культурні або економічні ресурси;

д. «Широкомасштабна» означає шкода, що поширюється за межі обмеженої географічної території, переходить через державні кордони, або від якої потерпають цілі екосистеми чи види, чи велика кількість людей;

е. «Довгострокова» означає шкоду, яка є незворотньою або яка не може бути виправлена через природний процес відновлення протягом розумного строку;

f. «Довкілля» означає землю, біосферу, кріосферу, літосферу, гідросферу та атмосферу, космічний простір.

Отже, екоцид – це вид особливо тяжкого злочину, який вживається для опису найнебезпечніших злочинних дій щодо довкілля, які заподіюють серйозну, довгострокову та масштабну шкоду довкіллю. Всі екоциди є злочинами проти довкілля, але не всі злочини проти довкілля визнаються екоцидами.

За вчинення воєнних злочинів проти довкілля до відповідальності притягаються як фізичні особи, вина яких доведена, так і держава-агресор. Особливістю розслідування воєнних злочинів проти довкілля є технічні складнощі, які обумовлені необхідністю залучення широкого кола фахівців та високого рівня техніки, яка не завжди мається у наявності.

Офіс Генерального прокурора повідомляє, що «Воєнні злочини РФ проти України кваліфікуються відповідно до ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни» та відповідно до ст. 441 КК України «Екоцид». Більшість воєнних злочинів, у тому числі і злочини проти довкілля, розслідуються та будуть передаватися до українських судів» [11].

З правової точки зору існують два паралельні напрями роботи з притягнення агресора до відповідальності за воєнні злочини, зокрема і проти довкілля. Перший – безпосереднє притягнення до відповідальності РФ як держави за неспровоковану агресію і порушення статуту ООН. Другий – притягнення до індивідуальної кримінальної відповідальності окремих військових та посадовців РФ за воєнні злочини та злочини екоциду. Вітчизняні експерти висловлюють пропозицію щодо необхідності закріплення екоциду у якості п'ятого злочину у ст. 5 РС МКС, що обумовлено необхідністю визначення на міжнародному рівні складу екоциду для надання необхідної правової оцінки діям, які вчинюються не тільки під час збройних конфліктів, а й у мирний час.

Висновки. У процесі дослідження обраної теми зроблено наступні основні висновки: 1) закріпити у Кримінальному кодексі України самостійний розділ, присвячений воєнним злочинам; надати поняття воєнного злочину; диференціювати кримінальну відповідальність за порушення законів та звичаїв війни шляхом виокремлення в окремі частини статті злочинів проти об'єктів, що потребують спеціальної (посиленої) охорони (одним з таких об'єктів пропонується визнати довкілля); 2) підвищити ефективність виявлення, розслідування, переслідування та судового розгляду злочинів проти довкілля. 3) закріпити у ст. 5 РС МКС екоцид як злочин проти довкілля; 4) у ст. 8 РС МКС закріпити склад екоциду та підсилити на міжнародному рівні санкції та покарання, які повинні відображати характер і тяжкість заподіяної шкоди довкіллю; 5) передбачити злочин екоциду у ст. 8 РС МКС у наступній

редакції «Екоцид означає суспільно небезпечну, протиправну поведінку, яка вчинена із усвідомленням того (або можливістю очікування), що є значна ймовірність серйозної і/або широкомасштабної, або довгострокової шкоди довкіллю, спричинених цими діями».

Література:

1. Науково-практичний коментар до статті 293 Цивільного кодексу України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KK000388>
2. Воєнні злочини проти довкілля. URL: <https://www.saveecobot.com/features/environmental-crimes>
3. Конституція України: Основний закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 28.04.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
5. Дудоров Олександр. Проблемні питання врахування положень регулятивного законодавства при кримінально-правовій оцінці злочинних посягань на довкілля. Кримінально-правові проблеми сучасної України (вибрані праці). Київ: Ваіте, 2022. 632 с. <https://www.osce.org/files/f/documents/1/9/521503.pdf>
6. Репецький В.М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. URL: https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/09/amp_2009_1_15.pdf
7. Report on the proposal for a directive of the European Parliament and of the Council on the protection of the environment through criminal law and replacing Directive 2008/99/EC. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2023-0087_EN.html
8. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів: Протокол I від 8 червня 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
9. Римський статут Міжнародного кримінального суду: Статут ООН від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588?find=1&text=%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8+%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8+%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BA%D1%96%D0%BB%D0%BB%D1%8F#n1085
10. Directive: 2008/99/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on the protection of the environment through criminal law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32008L0099%20>
11. Попов М. Війна в Україні стала каталізатором юридичних змін на глобальному рівні. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/radnik-genprokurora-maksim-popov-viina-v-ukrayini-stala-katalizatorom-yuridicnix-zmin-na-globalnomu-rivni>

References:

1. Naukovo-praktychnyi komentar do statti 293 Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and Practical Commentary to Article 293 of the Civil Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/KK000388> [in Ukrainian].
2. Voienni zlochyny proty dovkillia [War crimes against the environment]. Retrieved from: <https://www.saveecobot.com/features/environmental-crimes> [in Ukrainian].
3. Konstytutsiia Ukrainy: Osnovnyi zakon Ukrainy vid 28.06.1996. [The Constitution of Ukraine: The fundamental law of Ukraine from 28 June 1996]. Data onovlennia: 01.01.2020. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

4. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III. [The Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine from 05 April 2001]. Data onovlennia: 28.04.2023 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].

5. Dudorov, Oleksandr (2022). Problemni pytannia vrakhuvannia polozhen rehuliatyvnoho zakonodavstva pry kryminalno-pravovii otsintsi zlochynnykh posiahan na dovkillia. Kryminalno-pravovi problemy suchasnoi Ukrainy (vybrani pratsi) [Problematic Issues of Taking into Account the Provisions of Regulatory Legislation in the Criminal Law Assessment of Criminal Offenses Against the Environment. Criminal and legal problems of modern Ukraine (selected works)]. Vaite, 632 s. Retrieved from: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/9/521503.pdf> [in Ukrainian].

6. Repetskyi, V.M. Poniattia ta oznaky voiennykh zlochyniv [The concept and signs of war crimes]. Retrieved from: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2023-0087_EN.html [in Ukrainian].

7. Report on the proposal for a directive of the European Parliament and of the Council on the protection of the environment through criminal law and replacing Directive 2008/99/EC. Retrieved from: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2023-0087_EN.html [in English].

8. Dodatkovyi protokol do Zhenevskykh konventsii vid 12 serpnia 1949 r., shcho stosuietsia zakhystu zhertv mizhnarodnykh zbroinykh konfliktiv [Protocol Additional to the Geneva Conventions of August 12, 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts]: Protokol I vid 8 chervnia 1977 r.. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text [in Ukrainian].

9. Rymskyi statut Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu: Statut OON vid 17.07.1998 r. [Rome Statute of the International Criminal Court: UN Charter from 17 July 1998] [in Ukrainian].

10. Directive: 2008/99/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on the protection of the environment through criminal law. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32008L0099%20> [in English].

11. Popov, M. Viina v Ukraini stala katalizatorom yurydychnykh zmin na hlobalnomu rivni [The war in Ukraine has become a catalyst for legal changes at the global level], Retrieved from: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/radnik-genprokurora-maksim-popov-viina-v-ukrayini-stala-katalizatorom-yuridicnix-zmin-na-globalnomu-rivni> [in Ukrainian].